

моменти внутрішнього одкровення – в його духовній практиці. Якщо наука пізнається в слові, то мистецтво пізнається в практиці. Феномен духовної практики Муравського – це школа “життя в істині”. Колись геніальний філософ Григорій Сковорода для своїх сучасників був таким простим і дивним чоловіком. І лише нині, через два століття він постав як велетень духу для українського народу. Пройшовши таку історичну школу від Григорія Сковороди, нині ми лише починаємо осягати велич творчості геніального Павла Муравського.

Список використаних джерел:

1. Алепський П. Подорожні нотатки. Країна козаків. Упорядник Микола Рябий. К., 1995. С. 9.
2. Л. Більчинський. Спогади про П. Муравського. Фоноархів автора.
3. Муравський П. Спогади. Фоноархів автора
4. Фашим Фанса. Відгук про спів студентського хору Київської консерваторії. 9.10.1981. Домашній архів П. Муравського

ХОРОВА ШЕВЧЕНКІАНА ПАВЛА ІВАНОВИЧА МУРАВСЬКОГО

*Олександр Шокало, шевченкознавець, культуролог,
автор ідеї й головний редактор комплексного
нотно-звукового видання «Тарас Шевченко. Пісенний «Кобзар».
Хорова Шевченкіана», керівник Всеукраїнського
мистецького проекту «Україна співає «Кобзаря»,
голова Наглядової ради БФ «Хорова школа Павла Муравського»*

Павло Іванович Муравський (Моравський) – великий Український хоровий диригент і педагог, народний артист УРСР (1960), професор кафедри хорового диригування Київської державної консерваторії (з 1995 – Національна музична академія України) імені П. І. Чайковського, художній керівник та головний диригент студентського хору, лауреат Державної премії України ім. Т. Г. Шевченка (1979), Премії ім. В. Вернадського (2001), кавалер Ордену «За заслуги» III (1994), II (1999), I (2004) ступенів, почесний академік Національної академії мистецтв України (2004), Герой України (2009).

П. І. Муравський – один з основоположників сучасної *Української хорової школи*. Маєстро ствердив принципові засади акапельного академічного співу *Київської хорової школи*, заснованої в Українській музичній культурі великим Олександром Кошицем, і явив власний феномен – *Хорову школу Павла Муравського*.

Суть *Хорової школи Павла Муравського* – досягнення вершинної чистоти звучання Українського акапельного хорового співу в *природному ладовому інтонуванні*. Павло Муравський як музикант-мудрець, мислитель хорового мистецтва відкрив первинність життєродної, світородної енергії звуку й сформулював світоглядну основу музики: **«Спочатку була нота»**. Звідси й основоположний принципи його хорової методики: **«Виявляти любов до кожної чисто заспіваної ноти»**. А з любові до ноти народжується *внутрішній лад* співу й життя: **«Чистота співу – чистота життя»**. На цій світоглядній основі Павло Муравський сформулював потужну суспільну місію Українського хорового співу: **«Традиційний Український хоровий спів на основі природного ладу сприяє наведенню ладу в суспільстві»; «Спів дає відчуття Волі!»**.

Свою унікальну мистецько-педагогічну методику Українського акапельного хорового співу в *природному ладовому інтонуванні*, явлену через власний хормейстерський досвід і практичну філософію хорознавства, великий диригент і педагог розкрив у книжках: *«Чистота співу – чистота життя»* (2012) та *«Моя хорова школа»* (2014, 2917).

Ці мистецько-педагогічні праці П. І. Муравського стали раритетами, та їх можна читати на сайті «Хорова школа Павла Муравського»: <https://pavlomuravskyi.com/110-littya-j-10-i-rokovyny-pam-yati-pavla-muravskogo-spiv-daye-vidchuttya-voli.html>

П. І. Муравський виховав у навчальному студентському хорі Київської державної консерваторії понад 1000 хормейстерів. Студентський хор під керівництвом маестро П. Муравського записав у фонд Українського радіо та на платівки фірми «Мелодія» понад 150 хорових творів, серед яких «Шедеври Української хорової музики» (Г. Сковорода, М. Березовський, Д. Бортнянський, А. Ведель) (1972); «М. Леонтович. До 100-річчя з дня народження» (комплект із трьох платівок) (1978); «А. Кос-Анатольський. Вибрані хорові твори» (1980–1981); симфонії, кантати, ораторії («Персефона» І. Стравінського, «Іоанн Дамаскін» С. Танєєва, «Меса» Ф. Шуберта, «Реквієм» Дж. Верді). Загалом П. Муравський виконав і записав з капелами «Трембіта», «Думка», хорами Українського радіо й Київської державної консерваторії у фонд Українського радіо, на платівки, касети й компакт-диски понад 1000 хорових творів Українських і зарубіжних композиторів, зокрема С. Людкевича, П. Чайковського, Л. Бетховена, А. Моцарта, Г. Малера, А. Скрибіна й ін.

Особливе місце в творчості П. І. Муравського належить ***Хоровій Шевченкіані***. П. Муравський почав збирати *Хорову Шевченкіану* ще з 30-х років ХХ століття й виконував твори на Шевченкову поезію з усіма хорами, якими керував. А записувати *Хорову Шевченкіану* почав з капелами «Трембіта»,

«Думка», хорами Українського радіо й Київської консерваторії. Та заповітний задум маестро Павла Муравського – записати з Українським взірцевим академічним хором усю *Хорову Шевченкіану* під символічною назвою *Пісенний «Кобзар»*.

З проголошенням незалежності України Павло Іванович понадіявся, що після ліквідації тоталітаризму відкриють дорогу виконавцям високого класу й справжньому мистецтву. З 1991 року почав добиватися створення *Молодіжного взірцевого академічного професійного хору імені М. Д. Леонтовича* (числом 45–50 осіб): *«Молодіжний хор мав стати зразковим для інших професійних і самодіяльних хорових колективів в Україні. Адже Український народ – один з небагатьох у Світі має великі музичні здібності й рідкісного багатства співочий матеріал. Необхідно тільки значно покращити професіоналізм керівників хорових колективів та досягти високої майстерності хорів. Зразковий молодіжний хор як високопрофесійний колектив матиме можливість значно збагатити репертуар і виконуватиме твори трьома групами: жіночою, чоловічою й мішаним складом. Такий хор зміг би здійснити на високому рівні фонові запис усієї Української хорової класики, що в радянські часи зробити було неможливо. Мою ідею підтримали відомі музичні діячі, творчі спілки, народні депутати. Згодом ідея Молодіжного академічного професійного хору імені М. Д. Леонтовича набула формулювання – Показовий академічний хор при Президентові України. Однак на всі листи-звернення були однакові відповіді всіх чиновників з адміністрацій усіх президентів. І всі відповіді зводились до однієї відмови: «через складну економічну ситуацію в державі й значне скорочення бюджетного фінансування галузі культури створення й забезпечення діяльності нового мистецького колективу неможливе». Але зовсім не береться до уваги той кричущий факт, що в Україні десятки зовсім посередніх колективів зі статусом державних і національних перебувають на державному утриманні. А це державні злочини, коли величезні хорові колективи використовують величезні бюджетні кошти й видають для суспільного вжитку браковану мистецьку продукцію. Мене дуже дивувало, що на верхах розкрадають мільйони, а на хор не знаходять якихось тисяч...»*. Маестро переконував, що на основі взірцевого хору можна започаткувати процес відновлення культури Українського хорового співу в природному ладовому інтонуванні та загальну культуру й лад у суспільстві.

Павло Муравський, керуючись своїм ідеальним прагненням підвищити рівень хорового мистецтва й загальний культурний рівень свого народу, 23 роки поспіль, незважаючи на свій поважний вік, самовіддано добивався створення *Молодіжного взірцевого академічного професійного хору імені М. Д.*

Леонтовича, а згодом Показового академічного хору при Президентіві України.. Маєстро підсилював свою ідею необхідністю еталонного запису *Пісенного «Кобзаря»* – 200 хорових творів на поезію Тараса Шевченка до 200-літнього ювілею Великого Кобзаря. Цей професійний колектив повинен досягнути високого рівня виконавства й тримати його як еталон Українського хорового співу. Маєстро доводив загальнонаціональну важливість поширення в Українському суспільстві співаної поезії Великого Кобзаря: *«Виконані кращими хорами записи стануть доступні широкому загалу: вони розійдуться по школах, бібліотеках, закладах культури, й люди матимуть змогу слухати їх повсякчас. Я цим живу і хочу, щоб хороспіви Шевченкової поезії допомагали жити всім Українцям»*. За задумом маєстро Муравського, такий запис можливо здійснити тільки зі вірцевим академічним хором.

Починаючи з 1991 р., я допомагав Павлові Івановичу послідовно писати звернення до кожного з чотирьох президентів України. Коли стало зрозуміло, що сподівання на створення вірцевого хору марні, запропонував Павлові Івановичу скласти список уже записаних ним хорових творів на поезію Т. Шевченка й випустити аудіо альбом *Пісенний «Кобзар»*. Значну частину хорової Шевченкіани П. Муравський записав свого часу з капелами «Трембіта», «Думка», хорами Українського радіо й Київської консерваторії. Павло Іванович схвалив цю ідею й негайно підготував перелік записаних ним творів. Записи 32-х хорових творів (а capella; велика форма, з супроводом та без супроводу; вокально-симфонічні) зберігалися у «Золотому фонді» Національної радіокомпанії України, і вже було чим започаткувати велику серію хорової Шевченкіани. Ті записи 32-х хорових творів ми видали у 2010 р. окремим музичним альбомом з 3-х CD *«Пісенний «Кобзар»*. *Диригує Павло Муравський. Записи 1956–2001 рр.*», яким започаткували аудіо публікацію *Пісенного «Кобзаря»*.

Після цього я запропонував Павлові Івановичу упорядкувати всі наявні в нього ноти хорових творів на Шевченкову поезію й видати в кількох томах як цілісне зібрання – «Пісенний «Кобзар», яке потім запишуть провідні хори України під орудою його учнів.

Павло Іванович одразу сприйняв цю ідею й запалився нею: *«Такого в Україні ще не було. Видання такої великої кількості хорових творів на поезію Тараса Шевченка здійснимо вперше»*.

У власній багатющій нотній бібліотеці П. Муравського, яка налічує до 300 томів, виявилось близько 200 хорових творів на поезію Тараса Шевченка, 160 з яких Павло Іванович уже опрацював для записування. Павло Іванович систематизував їх за тим самим принципом, що й у музичному альбомі, та

ретельно склав перелік. Цей основний список розіслали на хорові кафедри в музичні заклади України, де працюють колеги, учні й послідовники маестро Муравського. В результаті, до цього основного зібрання додали народні мелодії, малознані авторські твори та найновіші твори сучасних композиторів.

Павло Іванович до останнього свого подиху жив здійсненням задуму *Пісенного «Кобзаря»*: *«Ідея еталонного запису хорових творів на поезію Тараса Шевченка досі тримає мене на Білому світі»*. Маестро діждався верстки першого тому, і його дух відійшов у Безвічність на 101-у році життя – 6 жовтня 2014 року.

Грандіозний мистецький задум маестро П. І. Муравського завершили його учні й послідовники, які організувалися в *Благодійний фонд «Хорова школа Павла Муравського»* й протягом 2014–2023 років **здійснили Комплексне нотно-звукове видання «Тарас Шевченко. Пісенний «Кобзар». Хорова Шевченкіана» за Всеукраїнським мистецьким проектом «Україна співає «Кобзаря»**.

Над *Комплексним нотно-звуковим виданням «Тарас Шевченко. Пісенний «Кобзар». Хорова Шевченкіана»* працював близько 10 років на безоплатній основі авторський колектив фахівців Благодійного фонду «Хорова школа Павла Муравського» з мистецтвознавства й хорового виконавства – учні й послідовники П. І. Муравського: Л. В. Бухонська (уже покійна), І. Д. Гамкало, М. І. Гулковський, А. Г. Масленнікова, Т. В. Миронюк, І. Я. Павленко та шевченкознавець, автор ідеї видання й супровідних текстів, головний редактор і керівник мистецького проекту О. А. Шокало. У записові *Пісенного «Кобзаря»* взяли участь на благодійних засадах 45 провідних хорових колективів з 17 міст України й Української діаспори під орудою учнів і послідовників маестро П. І. Муравського.

У Вінниці *Пісенного «Кобзаря»* записували два хорові колективи. Академічний міський камерний хор «Вінниця» під керівництвом диригента В. І. Газінського записав хороспіви вінницьких композиторів Костянтина Семенова «Над Дніпровою сагою» та Геннадія Білявського «Пророк». Хор Вінницького училища культури і мистецтв (тепер – фахового коледжу мистецтв) імені М. Д. Леонтовича під керівництвом диригента О. І. Бабошиної записав хороспіви композитора з Вінниччини Данила Бойченка «Ой маю, маю я оченята», вінницького композитора Костянтина Семенова «Реве та стогне Дніпр широкий» і «Доле, де ти?», київського композитора Юрія Щуровського «Оддай мене, моя мамо» та вокально-симфонічну поему Платона Майбороди «Тополя» у виконанні Хору й Оркестру народних інструментів (художній керівник Г. Н. Муращенко).

На основі укладеного П. І. Муравським нотного матеріалу ми видали найповніше, систематизоване ***Зібрання хорових творів у семи томах «Тарас Шевченко. Пісенний «Кобзар». Хорова Шевченкіана»***, де зібрано майже всю хорову музику на Шевченкову поезію від середини XIX до початку XXI ст. Видання містить ***283 твори 155 композиторів і аранжувальників та 12 народних хорових пісень***. Усі твори семитомного нотного зібрання розподілено на три групи: *твори а капела* – 1, 2, 3 томи; *твори з інструментальним супроводом* – 4, 5 томи; *твори великої форми з симфонічним оркестром* – 6, 7 томи. Перший том містить *65 творів 33 композиторів*, обсяг – 288 с.; Другий том містить *59 творів 38 композиторів*, обсяг – 288 с.; Третій том містить *62 твори 33 композиторів і 12 народних пісень*, обсяг – 274 с.; Четвертий том містить *41 твір 16 композиторів*, обсяг – 344 с.; П'ятий том містить *40 творів 22 композиторів*, обсяг – 322 с.; Шостий том містить *6 творів 3 композиторів*, обсяг – 370 с.; Сьомий том містить *10 творів 10 композиторів*, обсяг – 366 с. Загальний обсяг семитомника – 2 252 сторінки.

Зібрання хорових творів у семи томах «Тарас Шевченко. Пісенний «Кобзар». Хорова Шевченкіана» (2014–2023) здійснено за кошти доброчинців. Перше видання 1–3 томів вийшло за фінансової підтримки доброчинця Олександра Григоровича Шпака. Повне семитомне видання зверстано за фінансової підтримки доброчинців: Тараса й Катерини МIRONЮКІВ (1–3 томи), Євгена Драп'ятого (4–5 томи), Даниїла Сікори й Ігоря Дем'янця (6 том), Мирона МIRONЮКА й Ігоря ТИЛИКА (7 том). Надрукувало семитомник київське Видавництво «Ліра-К» за власні кошти (директор – В. І. Зарицький).

На побажання музичних педагогів і керівників хорів видали накладом 1000 примірників однотомне нотне зібрання ***«Тарас Шевченко. Пісенний «Кобзар». Хорова Шевченкіана. Вибране» (2020)***. До *«Вибраного»* дібрано з Семитомника *твори а капела й твори з інструментальним супроводом*. *«Вибране»* містить *83 твори 72 композиторів і аранжувальників та шість народних пісень*; обсяг – 352 сторінки.

Однотомник ***«Тарас Шевченко. Пісенний «Кобзар». Хорова Шевченкіана. «Вибране»*** видано за фінансової підтримки доброчинців Аскольда Лозинського й Лариси Лозинської-Кий зі США (брата й сестри в пам'ять про своїх батька Євгена й матір Марію). Благодійний фонд ***«Хорова школа Павла Муравського»*** безоплатно передав *«Вибране»* вищим і середнім музичним навчальним закладам, спеціалізованим музичним школам, навчальним, професійним і самодіяльним хорам України для освітньої й хорової роботи.

На основі ***Зібрання хорових творів у семи томах «Тарас Шевченко. Пісенний «Кобзар». Хорова Шевченкіана»*** Благодійний фонд ***«Хорова школа***

Павла Муравського» здійснив перший систематизований, масштабний *запис і аудіо видання «Тарас Шевченко. Пісенний «Кобзар». Хорова Шевченкіана» (2019).* Аудіо видання містить **110 творів 86 композиторів**. Обсяг аудіо видання – **три музичні альбоми по три CD в кожному**. Перший аудіо альбом містить твори *а капела*, Другий – *твори з інструментальним супроводом*, Третій – *твори великої форми з симфонічним оркестром*. До Першого аудіо альбому *а капела* записано **59 творів 48 композиторів**, у тім числі **5 аранжувань народних пісень**. До Другого аудіо альбому *з інструментальним супроводом* записано **42 твори 30 композиторів**. До Третього аудіо альбому *великої форми з симфонічним оркестром* записано **9 творів 8 композиторів**.

Аудіо видання «Тарас Шевченко. Пісенний «Кобзар». Хорова Шевченкіана» здійснено за підтримки Міністерства культури України (запис творів) та Українського культурного фонду (видання аудіо альбомів).

Благодійний фонд «Хорова школа Павла Муравського» безоплатно передав 1000 комплектів *Аудіовидання* вищим і середнім музичним навчальним закладам, спеціалізованим музичним школам, навчальним, професійним і самодіяльним хорам України та **Українським культурно-освітнім осередкам за кордоном** для освітньої й хорової роботи.

Аудіовидання розміщено також для загального користування на сайті «Хорова школа Павла Муравського»:

Тарас Шевченко. Пісенний «Кобзар». Альбом 1. Твори а капела:

<https://pavlomuravskyi.com/pisennyj-kobzar-albom-1.html>

Тарас Шевченко. Пісенний «Кобзар». Альбом 2. Твори з інструментальним супроводом:

<https://pavlomuravskyi.com/pisennyj-kobzar-albom-2.html>

Тарас Шевченко. Пісенний «Кобзар». Альбом 3. Твори великої форми з симфонічним оркестром

<https://pavlomuravskyi.com/pisennyj-kobzar-albom-3.html>

Пісенний «Кобзар» як наймасштабніше цілісне нотно-звукове зібрання новітнього часу започаткував новий напрям у музикознавстві й шевченкознавстві – **Хорову Шевченкіану** та став унікальним пісенним пам'ятником Великому Кобзареві України.

Шевченків поетично-пісенний феномен – унікальне явище в Українській і світовій поезії й музиці. Тарас Шевченко – єдиний у Світі поет, майже вся поетична спадщина якого живе у співі. На основі «Кобзаря», який містить 237 поетичних творів, написано понад 300 авторських хорових творів і записано близько 100 народних хорових пісень. У цілому на Шевченкову поезію написано понад 3 000 композиторських інтерпретацій різних форм і жанрів од солоспівів

до хороспівів, кантат, симфоній, опер, ораторій, балетів. Це неперевершене поетично-музичне явище у світовій культурі.

Хороспіви й вокально-симфонічні твори на поезію Тараса Шевченка, зібрані в *Пісенному «Кобзареві»*, являють собою *Хорову Шевченкіану* – надзвичайно багату й маловивчену сферу Шевченкознавства та Українського музичного мистецтва.

Унікальний комплексний характер *Пісенного «Кобзаря»*, що поєднує нотний матеріал та аудіозаписи, робить це видання надзвичайно ефективним у здійсненні його культурно-освітньої місії, відкритті нових рівнів сприйняття й осмислення геніальної Шевченкової поезії, потужно посиленої Українським хоровим співом – базовим мистецтвом Української культури. Ґрунтовний довідковий додаток містить біографії композиторів, бібліографію нотних і музикознавчих видань, дискографію, алфавітний покажчик творів, що підтверджує статус зібрання як академічного мистецтвознавчого видання.

Пісенний «Кобзар» пройшов успішну апробацію в навчальному процесі й хоровому виконавстві, отримав схвальні відгуки вищих і середніх музичних навчальних закладів, мистецтвознавчих інституцій та обласних навчально-методичних центрів закладів культури і мистецтва з цілої України, а також **Українських культурно-освітніх осередків і мистецьких колективів з діаспори**.

Визначальна особливість *Пісенного «Кобзаря»* – його практична цінність для сучасної музичної педагогіки у вищих, середніх музичних навчальних закладах, спеціалізованих музичних школах, для концертно-виконавської діяльності хорових колективів та для збагачення бібліотечних фондів.

Комплексне нотно-звукове зібрання надолужує нестачу нотних видань і якісних записів академічної музики та сприяє через освітній процес розвитку музичної культури молодого покоління й Українського суспільства в цілому.

Пісенний «Кобзар» набув визнання і успіху в музичній освіті й хоровому виконавстві та, безумовно, став знаковою подією й гордістю Української музичної та загальнонаціональної культури.

Пісенний «Кобзар» в усьому розмаїтті співаної Шевченкової поезії є потужним мистецьким морально-духовним чинником пробудження історичної пам'яті й розвитку національної самосвідомості, самобутності Українців та формування нашої національно-культурної ідентичності й утвердження державного суверенітету України, що особливо важливо в нинішню тяжку пору Всеукраїнської визвольної війни, коли Український народ відстоює свою самобутність і виборює свою державну самостійність.

Комплексне нотно-звукове видання «Тарас Шевченко. Пісенний «Кобзар». Хорова Шевченкіана» було номіновано на здобуття Національної премії України імені Тараса Шевченка 2024 року за напрямом «мистецтвознавство», за поданням Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського НАН України. Однак, некомпетентні функціонери проігнорували Всеукраїнську національно-культурну місію *Пісенного «Кобзаря»*.

Та *Пісенний «Кобзар»* як гідно реалізований заповітний мистецький задум маестро Павла Муравського удостоєний найвищого професійного і всенародного визнання.

ІНДИВІДУАЛЬНИЙ ВИКОНАВСЬКИЙ СТИЛЬ ПАВЛА МУРАВСЬКОГО В УМОВАХ РОБОТИ ХОРОВОГО КОЛЕКТИВУ

Юлія Ткач, хоровий та симфонічний диригент, педагог, музикознавець, громадський діяч, Народна артистка України, кандидат мистецтвознавства, Лауреат премії імені М.Лисенка, художній керівник та головний диригент Академічної хорової капели імені П.Майбороди Українського радіо, доцент Кафедри хорового диригування Національної музичної академії України імені П. Чайковського; член Всеукраїнської музичної спілки, член Координаційної ради Хорового товариства імені М. Леонтовича

1. Особливості світогляду П. Муравського. Біографічні відомості про диригента. Творчість Н. Городовенка, його диригентський стиль мали велике значення для формування світогляду й виконавських принципів П. Муравського. Як зізнається сам диригент, він знаходився під величезним впливом концертів «Думки» під орудою Н. Городовенка. Ще з 30-х років П.Муравський «засвоїв звуковий образ співу капели під орудою Н. Городовенка», і цей образ ніколи не втрачався у його слуховій уяві [1, с. 153]. На духовну спорідненість обох митців, зумовлену важливістю національної складової їхнього світогляду, а також на генетичний зв'язок їх творчих стилів, що походять з національної співочої традиції, вказує О.Бенч: для П. Муравського, як і для Н. Городовенка, характерним є глибинне розуміння традиції як «внутрішнього психологічного модулю культури» [1, с. 23], як способу життя й мислення.

П. Муравському не властиво виголошувати будь-які національно-патріотичні гасла – натомість він спокійно, щиро впроваджує їх у своєму мистецтві. Належність П. Муравського до національної традиції виявляється виключно через його творчість, для якої характерне втілення «національного звукового ідеалу» (за О. Бенч) через скрупульозну роботу над звуком, образом